

„Jó vers és rossz vers”

Adalékok Szilágyi Domokos neoavantgardizmusához
újvidéki publikációi kapcsán

A 80. évfordulóját ünneplő *Híd* folyóirat rommagyar kapcsolatait áttekintő előadásában Bányai Éva megemlíti két „fontos” Szilágyi Domokos-vers jelenlétét a lapban, megjelenését Méliusz József személyes közreműködésével magyarázva: „Szilágyi Domokos a jelzett időszakban Bukarestben élt, vélhetően a Méliusszal kötött barátságának köszönhető, az ő javaslatára kerültek a versei a *Híd*-ba”¹, s általánosabb összefüggésben is odajut, hogy a „vizsgált időszak első periódusát a Méliusz–*Korunk*-vonal dominálja”².

A két valóban fontos vers, a *Haláltánc-szvit* 1968 januárjában, majd a *Hogyan írjunk verset* 1968 szeptemberében jelent meg a folyóiratban, s hamarosan bekerültek a *Búcsú a trópusoktól* (1969) című kötetbe.

A *Búcsú a trópusoktól* mindössze hat versével Szilágyi Domokos meghatározó kötete lett, életművének minden recenzense, értékelője kiemelkedő teljesítményként, költészeti csúcsként tartja számon.³ A további négy

¹ BÁNYAI ÉVA, *Hídverő struktúrák. Határokon átívelő pillérek – rommagyar anyagok a Hídban 1989-ig = Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás. Tanulmányok a Híd történetéből*, szerk. FARAGÓ Kornélia, Újvidék, Forum Könyvkiadó, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014. 185–193, 188.

² Uo. 193.

³ Az *Újraolvasott Pezsgő-díjasok* című tanulmánykötet könyvbemutatóján „Kántor Lajos hozzászólásából kiderült, az első »pezsgőzés« 1971-ben volt, Páskándi Géza kapta az első Pezsgő-díjat, *Az eb olykor emeli lábát* című kötetéért. – Az egész térségben páratlan volt, és az is maradt ez a kezdeményezés. Az »alapítás legfőbb indítéka az volt, hogy a kritikusok véleménye szerint az ezt megelőző évben nagy igazságtalanság történt, ugyanis nem Szilágyi Domokos kitűnő, mindmáig legjelentősebb kötete, a *Búcsú a trópusoktól* kapta az Írószövetség az évi költészeti díját, hanem Bodor Pál. Ezen kellőképpen felháborodtunk, és Láng Gusztáv ötlete nyomán »létrehoztuk« a Pezsgő-díjat”. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,ParticleScreen.vm/id/77809>; letöltés: 2014. 05. 30.

vers is megjelent folyóiratokban, azt követően állt össze kötetté. A *Napforduló* szintén Újvidéken, az *Új Symposion* 1968. 42. számában jelent meg, a *Próféta*, a *Kényszerleszállás* és az *Ez a nyár az Utunkban* került publikálásra az 1968-as év folyamán.

Bár első olvasatra is kézenfekvő a Méliusz-kapcsolat meghatározó volta, érdemes ezt a tényt végigboncolni, s a Szilágyi-életmű felől is megvizsgálni, hiszen feltűnő s jelentésszerű ez a koncentrált megjelenés az újvidéki fórumokban. Itt most leginkább a filológiai apparátust hívom segítségül, hogy a Méliusz József–Szilágyi Domokos-kapcsolat plasztikusabbá váljon, mindeközben utalva arra a szempontra, hogy a textuális tér, melyben a három vers napvilágot látott, nem vonatkoztatható el egy új, a neoavantgárd paradigma formálódásától sem.

A „magyar neoavantgárd irodalom jelentős része a határokon kívül keletkezett: a szomszédos országokban – elsősorban Jugoszláviában –, Franciaországban és más európai országokban, valamint a tengeren túl, az Egyesült Államokban és Kanadában. Hozzáteszem: ugyanabban a korban, azonos időhatárok között, magyarul.”⁴ Az „elsősorban Jugoszláviában” a vajdasági *Új Symposiont* jelenti, mely „egy magyar nyelvű avantgárd centrum az újvidéki magyar egyetem oktatóinak, az egykori Kassák körös Sinkó Ervinnek és a fiatal Bori Imrének a támogatásával”.⁵

A szócikk tömörségű meghatározást összeolvasva Schein Gábor Szilágyi Domokos költészetének helyet kereső meglátásaival – „[s]ajátos oldalhajtása a magyar neoavantgárd irodalomnak Szilágyi Domokos költészete. Távol minden olyan központtól, ahol a neoavantgárd mozgalomszerűen, egy folyóirat köré csoportosulva jelenhetett meg”⁶ –, kiemelve a *neoavantgárd* minősítést akár igazolásként, a magányosságot oldandó gesztusként is értékelhetjük ezt a határon átívelő kapcsolatot.

Vegyük sorra a dokumentumok alapján, hogyan jutottak el a versek a *Hídhoz* és az *Új Symposionhoz*.

Szinte semmilyen dokumentum, levél nem segíti Szilágyi Domokos újvidéki nexusainak rekonstruálását, s tanulmány, emlékezés sem könnyíti annak kibogozását. Nagyon halvány nyomok alapján lehet csak tudni, hogy volt kapcsolat az újvidéki symposionisták és Szilágyi között.

⁴ DERÉKY Pál, *A magyar neoavantgárd irodalom: Jelentéstelenítés, szabadság, levegő (lélegzet) = Né/ma?: Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*, szerk. DERÉKY Pál, MÜLLNER András. Budapest, Ráció Kiadó, 2004. 11–38, 11.

⁵ G. KOMORÓCZY Emőke, *A párizsi Magyar Műhely szerepe a kassáki örökség ébren tartásában s a hazai ifjabb nemzedékek experimentális művészetének kibontakozásában*. Magyar Műhely, 161(2012). 40–53, 46.

⁶ SCHEIN Gábor, *A közelmúlt irodalma. Szilágyi Domokos = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor. Budapest, Akadémiai, 2010. 1009–1010, 1009.

Szilágyi egy levélben érdeklődik Méliusztól: „Még egyszer a Híd-rén: Lehozta-e az U. Symposion a Napforduló-mat? – Mert erről nem tudok semmit” (Vargyas [1968. augusztus 6.]).¹²

Itt már kiolvasható, hogy Méliusz közvetített Szilágyi és a symposionisták között, a vers meg is jelenik. Méliusz mindenképpen fontosnak tarthatja ezt a kapcsolatot¹³, Szilágyiban saját törekvéseinek értőjét és követőjét látja.¹⁴ Ekkoriban talán a legerősebb a Méliusz-hatás, a hosszúversek, az avantgárd, a keresések korszaka ez Szilágyi számára.

Minden fellelhető adat tehát 1968 utáni. Az 1967-es utazásról nem tudunk semmit, pedig igen beszédes az egybeesés: Szilágyi ekkor radikálisan új, tipográfiai is merészebb verseket ír, mint előtte vagy utána bármikor. Az *Ez a nyár* és a *Haláltánc-szvit* mutatja a legerőteljesebben a tipografikus képversek¹⁵, az avantgárd vizuális hatását művein, érintkezve az *Új Symposion* neoavantgárd törekvéseivel, a történeti avantgárd hagyományával való folytonosság megteremtésének igényével.¹⁶

Méliusz József Bácski György révén eleveníti fel kapcsolatát Sinkó Ervinnel¹⁷, aki a Méliusz-hagyatékban olvasható levelezésből rekonstruálha-

¹² *Visszavont remény: Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez*, szerk. ÁGOSTON Vilmos. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1990. 102.

¹³ „Szilágyi Domokossal néma barátok voltunk, Méliusz már korán, még Bukarestben összeismertetett bennünket. Milyen boldog volt, sosem felejttem, ahogyan a Zsolnay-kályha előtt pipázó szép, ezüst fejét, amikor egymás mellé ültethetett bennünket. Mintha azt mondta volna ez a mosoly, én megtettem, amit meg kellett tennem, a többi már a ti dolgotok...” – TOLNAI Ottó, *i. m.*

¹⁴ „[I]tt áll előttünk Szilágyi Domokos, az immár kész költő, Lászlóffyval, az elmaradhatatlan szövetségessel – két egyenrangú fél az idősebbek mellett. Ketten: egy arcvonalzakazon, melynek aligha van itt kihez csatlakoznia költészetünk közel két évtizedes formai eszményeit illetően. Alighanem hozzájuk csatlakoznak majd a kiutat kereső idősebbek közül. A magam részéről nyilvánosan bejelentem: csatlakozom hozzájuk. S ezzel egészen úgy érzem magam, mintha tulajdon ifjúkorommal kötnek szövetséget, Ifjúkorommal, amikor nem voltam társtalan, de egy remek közösségbe tartoztam: a *Korunk* költőihez.” – MÉLIUSZ József, *Az örökség ébredése = Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. PÉCSI Györgyi. Budapest, Nap Kiadó, 2005. 47–51, 48.

¹⁵ SZ. MOLNÁR Szilvia, *A képversértés története: a történeti avantgárd*. Iskolakultúra, 2002/11. 46–60, 52.

¹⁶ Lásd BÁNYAI János, *Diszkontinuitás és versbeszéd (Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és a posztmodern felé)*. Hungarológiai Közlemények, 2001/4. 27–35.

¹⁷ „Méliusz elkérte a címét – írni akar Magának. Úgy tudom, most Pestre utazott.” (BÁCSKI–SINKÓ, Bukarest, 1957. május 4.; PIM V. 5583/66/1 mell 1/6); „De különösen köszönöm a hírt, hogy Méliusz és Franyó emlékeznek rám – üdvözölje őket, kérem, az én és feleségem nevében melegen.” (SINKÓ–BÁCSKI, dn.; PIM 5583/66/1 mell 2/2.)

tóan próbálja Sinkó romániai publikálását szervezni, s magyarul megjelent regényeit, írásait az erdélyi értelmiség számára eljuttatni. A szellemi termékek cseréje a folyóiratok kölcsönös küldözgetésével történik – ha nem is érkezik meg minden küldemény –, valamint fordításokkal, vajdasági, jugoszláviai szerzők ismertetésével, melyben Bácski nagy szerepet vállal, kiemelendő például annak a Krležának a „magyarítása” és propagálása¹⁸, aki még a Szilágyi–Méliusz-levelezésben is tettenérhetően¹⁹, de pl. a *Horace Cockery Múzeumban* esszéisztikus vallomásban megfogalmazva óriási hatást tett Méliuszra.²⁰

Méliusz az 1968-as elkésett utazását megelőzően már tervezte-szervezte újvidéki, zágrábi látogatását²¹, hiszen Sinkó Ervinnel szeretett volna találkozni, aki azonban 1967-ben meghalt, a várva várt viszontlátás elmaradt.²² Hagyatékában öt hosszú, tartalmas, Sinkó Ervinhez írott levél olvasható. 1936-os találkozásuk fontos, s utólag egyre jelentősebb lett Méliusz József számára, aki Sinkó Ervin *Tizennégy nap*, majd *Optimisták* című regényének olvasásáról, katartikus élményéről számol be. A személyes és irodalmi vonatkozású levelekben Méliusz mesél a vajdasági, újvidéki irodalom felfedezéséről, a kapcsolatfelvétel nehézségéről. Kiolvasható a levelekből Gaál Gábor óriási hatása és ezzel egyértelműen a régi *Korunk* irodalmának jelentősége Méliusz számára. Az irodalomtörténeti munka, a *Korunk* régi számainak újraolvasása – ekkor születik meg a *Korunk költé-*

¹⁸ „Szeretném hinni, hogy a Híd két száma is, amiben magyarul közölték Krleža tanulmányom, megjött magukhoz s nagyon örülnék, ha lehetne folytatni a Romániában való publikálást.” (SINKÓ–BÁCSKI, dn.; PIM V. 5583/66/1 mell 2/8.)

¹⁹ „Mióta ideadtad volt a Krleža-könyvet...” (Vargyas, [1968. augusztus 6.] Hiroshima napja) Visszavont, 103.

²⁰ „Amikor egy későbbi találkozásunkon azt mondtam Krležának, hogy a Zászlók első monumentális köteteinek elolvasása után, minden udvarlás nélkül csak azt mondtam, hogy ő, Krleža az egyik legnagyobb e századi magyar regényíró, szélesen, elégedetten elmosolyodott. Mintha csak azzal a tudattal, hogy ezzel nem mondtam semmi újat.” – MÉLIUSZ József, *A Horace Cockery Múzeum. Horace Cockery darabokra tört elégiája*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988. 92–93., lásd még a teljesség igénye nélkül: uo. 87–94, 132, 144, 190, 334–335.

²¹ „Levelében említi, hogy hozzánk is szívesen ellátogatna. Természetesen örömmel üdvöznénk nálunk, azonban az ideai szerkesztői csere-látogatások programja teljes egészében realizálódott s így a közeljövőben sajnos erre nem lesz lehetőség. Abban az esetben ha a bukaresti Szépirodalmi Kiadóval kiépülne egy komolyabb munkatárs-csere, talán módjában lesz a Kiadónak Önt is bekapcsolni a cserébe.” (Novi Sad, 1966. szeptember 19.; PIM V. 5583/553/1.) – írja Farkas Nándor, a Novi Sad szerkesztője Méliusz levelére írott válaszában.

²² „Jugoszláviai utamra már korábban készülődtem, tulajdonképpen Sinkóval kellett volna itt Jugoszláviában találkoznom.” – MÉLIUSZ József, *Meghaladni önmagunkat*, uo.

szete (1967) antológia – Méliusz irodalmi irányultságát, elkötelezettségét, az avantgárd hagyomány felelevenítésére tett kísérleteit mutatja. A levelezésből kiderül az Új *Symposion*²³ és annak szellemiségét üdvözlő, megértő és valamiképp annak munkájába való bekapcsolódni akarás gesztusa. Nem tűnik tehát túlzónak az a következtetés, hogy Méliusz József révén Szilágyi nagyon erős avantgárd (Méliusz Kassák-köszöntő cikke a *Korunkban*) és neoavantgárd (*Híd* és *Új Symposion*) ihletést kapott. Ennek a hatásnak kevéske dokumentuma olvasható ki kettejük levelezéséből.

Méliusz József továbbra is építi a kapcsolatot, közvetít Szilágyi és a *Híd* között, ahogy erre megint csak párszor pár sor utal a levelekben. A *Hogyan írjunk verset* készülődik ekkortájt: „[K]ezdjük a választ a lényeggel. [...] Továbbá: miért nem kap a Híd verseket? Kap. Most verselek” (Vargyas, [1968. augusztus 6.]), illetve „Írtam 1 ½ verset, az 1-et elküldtem Szilágyi Pistának²⁴, a ½-et körmölöm a Híd-nak. Istenátka hosszú mind.” (Vargyas, 1968. aug. 10.; *Visszavont*, 106.) „Remélem, a Híd-verset megkaptad?” (Batiz, 68. aug. 17.)²⁵

A *Hogyan írjunk verset* 1968 augusztusában – elmondható – a *Hídnak* készült, de a *Haláltánc-szvit*nek voltak előzményei, két levélrészlet is idézi publikálásának, illetve a cenzúra működésének körülményeit: „Kántorral megegyeztem, hogy adja vissza a szvitemet, de ekkor belépett Gáll Ernő, és aszongya: – Mit hozott, uram? – mondok én: Éppen viszek, uram. – Aszongya: – Mit? – Mondok, eztet. Na, hogy ő elolvassa. Na, elolvasta, és aszongya muszáj megpróbálni. Hát ebben maradtunk, hogy muszáj megpróbálni, de ez, úgy hiszem, mit sem változtat a leányzó fekvésén” (Vargyas, 967. dec. 26.)²⁶

„Nagyon kérek, a Haláltánc-szvitet küldd vissza. Ezt most nem a legújabb keletű haraxom-rád játék: P. Zsiga tanúsíthatja, hogy megírtam neki, semmiképp se hagyja Nálad a verset. S azt is csak amiatt, mert biztosan tudom, hogy a cenzúra visszadobja. Erre semmi szükségem, a Korunknál már bevágódtam ilyen tekintetben. Kötetben, remélem, megjelenhetik. Majd” (67. dec. 11.)²⁷

Szilágyi Domokos és Méliusz József kapcsolata a kiadott levelezésköteten túl nem témája a Szilágyi-recepciónak. Pedig csábító a fennmaradt és kiadott anyag filológiai forrásként. Tudhatjuk, hogy Szilágyi az *Öregem*

²³ „Kapom az izgalmas Symposiont is. Micsoda frissesség [!], izgalom és jó izgatottság!” (MÉLIUSZ–SINKÓ, 1966. 12. 29.; PIM V.5583/51/4.)

²⁴ A Szilágyi Pista ekkor az Utunkat jelentette, a vers valószínűsíthetően a *Proféta*.

²⁵ *Visszavont*, 102. és 110.

²⁶ *Visszavont*, 91.

²⁷ KÁNTOR Lajos, *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Budapest, Balassi Kiadó, 1996. 24.

megszólításban rejlő szemantikai tartalommal is érzékeltetve, bizalmas, szellemi atyai viszonyban volt Méliusszal, verseit személyesen és levélben is majd mindig eljuttatta hozzá véleményét kérve.²⁸ Méliusz 1967-es *Aréna* kötete és a maga által is a hatvanas évek közepére datált magára találása²⁹ párhuzamosan zajlik Szilágyi saját hangjának, költészetének kialakulásával. 1967-es az *Emeletek vagy a Láz enciklopédiája* és 1969-es a *Garabonciás* és a *Búcsú a trópusoktól*. A levelezésben lappangó, de jól kitapintható motívum az útkeresés, amelyben Méliusz – a reflektált válaszlevelek alapján – az avantgárd, a szabadvers felé tereli Szilágyit.

„[H]a kimegyek, olyan hosszú verset írok, hogy Méliusz elsárgul az irigységtől” (Mvhely, 1966. II. 21.).³⁰

„Annyit mondogattad rám az avantgardistát, hogy végén csakugyan az leszek” (Bukarest, 1969. nov. 6.).³¹

A szabadversről Szilágyi éppen a Méliusz-kötetek kapcsán fejt ki véleményét. *A Beszélgetés a rakparton ürügyén* címmel lektori véleményben foglal állást: „Egyetlen figyelemre méltó és értő cikk foglalkozott a *Beszélgetés a rakparton*-nal (az *Utunk*-ban); szerzője Lászlóffy Aladár. Rokonszenves erőfeszítéssel igyekszik körültagogatni s olvasóival is megsejtetni a szabadverselés titkait. Szabad- és kötött vers szembeállítását – bizonyára Lászlóffy szerint is – nevetséges dolog; mert hát csak két kategória létezik: jó vers és rossz vers. A jó vers adekvát formában fejez ki valóságunkkal adekvát mondanivalót. A rossz vers – hát az rossz vers. Még jó, ha csak értelmetlen tehetségtelenség szülötte; sokkalta nagyobb baj, ha ingó-recsegő ideológiai tapasztalaton áll. [...] *A Beszélgetés a rakparton* legjobb darabjai meggyőzhetik a szabadverstől – vagy Méliusztól – idegenkedőket, hogy nincs igazuk. [...] A vers tulajdonképpen előbeszéd. [...] Méliusz versei élő hangot kívánnak.”³²

A szabadversről Méliusz József a *Horace Cockery Múzeumban*, az elégiák fordításához szükséges saját hang megtalálása során írt vallomásszerűen. Az elődöket, hatásokat felsorakoztató miniesszé konklúziója a lélegzetvétel által tagolt vers, a mondandó vers mint a szabadvers ritmikái alap-

²⁸ 1961 áprilisában ajánlja Hervay Gizellának: „Elvihetnéd Méliusznak is az Ulyssesst, egy-két okos szót ő is mondhatna a köteted dolgában, mutathatnál neki is dolgozat. Ha akarod.” (SZILÁGYI–HERVAY, Bélyegzőn: 61. 4. 29.; PIM V. 4707/109/49.)

²⁹ Lásd pl. MÉLIUSZ, *Horace Cockery Múzeum*, 325.

³⁰ *Visszavont*, 77.

³¹ *Visszavont*, 115.

³² *Visszavont*, 163. – Érdekes megjegyzés ehhez, mint levelében írja, hogy szeretné felvenni magnószalagra a *Jakob létrája*, az *Énekelj, fekete Orfeuszom*, az *Elégia* és *A párttitkár és az óceán* verseket (Bukarest, 62. május 12., *Visszavont*, 27.).

ja. Ennek a whitmanni–ginsbergi hangnak a megtalálása volt a 60-as évek második fele, s ebben volt tanúja és szellemi partnere „Domi”.³³ Erre a kölcsönösségre újabb filológiai adat: „Méliusz kedves, most újra üres vagyok, mert ismét írtam egy verset. Mondanom sem kell, hogy az alapötlet a *Jákob lajtorjájá*-ból lopódott szemérmetlenül. Tehát: láncreakció. Most megint Te vagy soron. (N. B. Ha így folytatjuk, mindketten éhen veszünk.)” (Bukarest, 1962. május).³⁴

A *Beszélgetés a rakparton* 1963-ban jelent meg, az 1962-es levél jelzi, hogy Méliusz is megmutatta verseit Szilágyinak, aki már a *Beszélgetés a rakparton* kötet készültekor megfogalmazza véleményét a versekről, biztatja Méliuszt, javasolja, a *Jákob létráját* „TEDD BE A KÖTETBE!”, s személyes érveléssel zárja a stilisztikai elemzését: „Egyszóval szeretem ezt a versedet.”³⁵

„A Jákob létrája igen jól jött” – szól a vallomás. Feltehetően – s itt most kényszerűen eltekintünk egy megírandó tanulmánytól, mely a versben felidézett két költő, József Attila és Walt Whitmann hatását vizsgálná – a következő levélrészletben megfogalmazottak miatt (is) lehetett olyan fontos és poétikailag érdekes Szilágyi számára a vers: „Ugyanaz a csodálatos – és szerfölött súlyos – játékosság, amellyel átváltasz realitásból fantaszti-kumba, hogy realisabb lehess (à la A párttitkár és az óceán, Elégia). [...] Az átvitel alapgondolatról kép-gondolatra legutoljára Balassinak sikerült ilyen fölényes-könnyedén, magától értetődően és modernül (nem túlzás). És ez a költői magatartás-kérdés is.” (Bukarest, 62. május 12.)³⁶

Utal rá más szövegösszefüggésben: „Veled máskülönben is rokon [Balogh Józsefről beszél], valóság és fantasztikus jelképi erejű keverésében, szabadversben; s nekem már régóta meggyőződés, hogy az ilyfajta szimbolikáé – nem szimbolizmus! – a jövő” (Bukarest, 1963. július).³⁷

³³ „A Méliusz-költészet pályáiván a második szakasz vége (1961–1962) egybeesik egy, a Romániában születő magyar lírát megújító új nemzedék képviselőinek (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella) jelentkezésével, akik már a szabadvers választásával amaz időszak sematikus költői gyakorlatával való szakítást demonstrálták, de ezen túlmutatva a romániai líra nyugatos meg népi stílusvonulata mellett az avantgárdot erősítették. Ebben a törekvésükben az elődök közül mindenekelőtt Méliusz lírájához kapcsolódhattak és kapcsolódtak. Sőt, Szilágyi Domokost bensőséges emberi-baráti kapcsolat is fűzte Méliuszhoz, aki viszont nem a tanítványt, hanem a partnert látta a fiatal költőben.” – BORCSA János, *Méliusz József*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 2001. 131.

³⁴ *Visszavont*, 31. A vers *Jákob létrája* címmel jelent meg.

³⁵ Mindkét idézet Bukarest, 62. május 12., *Visszavont*, 27.

³⁶ *Visszavont*, 25.

³⁷ *Visszavont*, 67.

Így folytatja a kötethez írt lektori jelentésben: „Ami Méliusz verseiben még megragad: valóságának és álomszerű jelképeségnek finom keverése, a legföldhözköttettebb mondanivaló szolgálatában. Ez megcsillan már a ragyogóra sikerült *Annával Bacoviánál* című versben is, hogy aztán még természetesebben jelenjék meg az *Ocskó Teréz-elégiában* vagy a *Jákob lajtorjájá*-ban. A múlt század orrbaverő allegóriáinak befellegzett: ma már a jelképpé növekvő kép a legnaturalistább részletrajzokból tevődik össze, észrevétlenül, s az ember csak utólag döbben rá, hogy az egész sokkal többet jelent mint a részek összességét.”³⁸

Másról is vall Szilágyi a *Beszélgetés a rakparton* kapcsán: „Ez az ízgyévig szocialista költő olyan hömpölygő, magukkal sodró sorokban-mondatokban fogalmaz, mint a reformáció s a hitviták gyűlölködő tudorai, kik istenük – illetve igazuk vagy vélt igazuk – védelmében nem röstellek jó néhány latrot és agebet és beste kurafit egymás fejébe vagdosni. A biblikus zengésű, őrzöngésig szenvedélyes Fekete Orfeusz vers legkitűnőbb példa erre. A nemes veretű – de nem ósdi – hang a modern gondolat párhuzama mesteri – és észrevehetően tudatos, de élvezhetően ösztönös – szerkesztői érzékre vall. E klasszicizálás is izgalmas és komoly játék, magam is sokat foglalkoztam vele: mai mondanivaló, érzés- és látásmód kifejezése enyhén archaizáló eszközökkel, s a kettő ellentéte döbbenetes hatást tud kiváltani.”³⁹

Ez az explicit sajátjának is vallott szerkesztésmód – a szavak szintjén is⁴⁰ – éppen ez idő tájt jelentkezik kötetekben.

Méliusz József nem ír név szerint Sinkó Ervinnek Szilágyi Domokosról, de minden bizonnyal rá is gondol, mikor így vall bukaresti magányáról: „Én itt a magyar irodalomban eléggé magányos vagyok, talán csak legutóbb vonzódtak körém, mellém a fiatalok, akik támaszukat érzik bennem egy elakademizálódott, önmagát ismétlő, konzervatív nemzedék, nemzedéktársaim ellen, kikben áttételesen dolgozik tovább a két évtized előtti »népies« és »Babits–Szabó Lőrinc« vonal. Én foggal körömmel harcoltam a *Korunk* hagyomány felébredésért s ez most meg is gördült, s bízom benne, szélesedve, haladva el fogja foglalni helyét.”⁴¹

³⁸ *Visszavont*, 165.

³⁹ *Visszavont*, 164–165.

⁴⁰ Érdekes részlet a *Beszélgetés a rakparton* kiemelt szóhasználata kapcsán Szilágyi *A szobor* című Bágyuj Elemér novellájából: „Micsoda? Te rongyosák, te nyálköpülő ebszülte templonszögleti komédiás! Hogy a pokolbeli fekete ördög akassza a szemfogát a horgasinadba! Kurafi latrok fattya, te merészed becsmérelni az én szemem fénye lányomat?” – *Előre*, 1968. szept. 15. 3.

Vegyük fel e „harcos” kijelentés mentén az avantgárdról/neoavantgárdról való beszédünk fonalát. Az elméleti fejtegetések abban megegyezni látszanak, hogy a magyar irodalomtörténetben – már a *Nyugattól* datálhatóan – méltánytalanul szorult háttérbe az avantgárd poétikai újításainak kanonizálása. Ennek heves megfogalmazását olvashatjuk Nagy Pál *A Magyar Műhely 50 éve* című esszéjében: „[A] konzervatív magyar kritika, irodalomtörténet célt ért: sikeresen okkludálta, eltitkolta, titkosította a magyar irodalmi avantgárd fontos értékeit. [...] a magyar irodalomtörténészek nem értik az avantgárdot. Most azt állítom: nagy részük nem is ismeri, tehát nem ismerheti el a magyar avantgárd teljesítményét.”⁴²

Ennek az idegenkedésnek vagyunk tanúi az első Forrás-nemzedék jelentkezésekor is, mikor „vádsként hangzott el kezdetben az »avantgárd« megjelölés, mint ami a korszakban nem hordozhatott pozitív értékjelentést”⁴³ – írja a kezdetekről Balázs Imre József *Az avantgárd hatástörténete és a Forrás-nemzedékek* című írásában, de Bányai János is hasonlóan fogalmaz az *Új Symposion* történetét végigkövető írásában: „A modern és az avantgárd a hatvanas években a vajdasági magyar irodalomban, de a párizsi *Magyar Műhely* körét kivéve a teljes magyar irodalomban, szitokszónak számított, az ideológiai, sőt politikai megbélyegzés jól megfizethető változatának.”⁴⁴ Megtévészto tehát ez a fogalomhasználat az induló Forrás-nemzedéket figyelő kritikusok részéről, az avantgárd hagyományhoz való társítás ebben a kontextusban még nem a szerzők intenciója szerint, hanem a hivatalos kultúrpolitika idegenkedésének, elutasításának, az érthetőség és referencialitás elvárásait nem teljesítő szövegekhez való viszonynak a szinonimája.

Elgondolkodtató, hogy a szabadverseket a nehezen emészto kritika az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején induló fiatal költők esetében – leginkább Lászlóffy Aladár kapcsán – poétikai formajegyek alapján az avantgárd megjelenésének értékeli, s ezzel elutasítja. Míg a *Magyar Műhely* vagy a neoavantgárd egyéb fórumai, művészei tovább érlelik a szubverzív gesztust művészetükben, Lászlóffyék, az első Forrás-nemzedék a kialakult, kialakítható keretek közt próbálja új/régi hangját elfogadtatni, az intézményesült irodalom világának szereplői – szerkesztők, szerzők, fordítók, kritikusok – lesznek. Szilágyi is ebben a játéktérben mozog. Azokat a legendáriumba illő viselkedési stratégiákat, melyekkel Szisz megpróbált

⁴² NAGY Pál, *A Magyar Műhely 50 éve*. Magyar Műhely, 161(2012). 3–17, 15 és 16.

⁴³ BALÁZS Imre József, *Az avantgárd hatástörténete és a Forrás-nemzedékek: Ötvenéves a Forrás könyvsorozat*, https://www.academia.edu/4573731/Az_avantg%C3%A1rd_hat%C3%A1st%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9s_a_For%C3%A1s_nemzed%C3%A9kek; letöltés: 2014. 05. 07.

⁴⁴ BÁNYAI János, *i. m.*, 28.

kívül maradni, távolságot tartani, akár performance-nak, neoavantgárd akciónak is tételezhetnénk, ha bármi jele lenne annak, hogy ezt ő annak akarta láttatni. Intencionáltság hiányában (akár a koncepció tervezettség, akár az esemény utólagos dokumentáltsága) nem engedi meg műalkotásként értelmezni. Példa lehet – éppen Tolnai Ottó kevés tényyszerűséget tartalmazó visszaemlékezésének is egyik maradandó motívuma – a hallgatás – „Szilágyi Domokossal néma barátok voltunk” [...] „némasága jobban visszhangzik bennem, mint sok más szövegelések...”⁴⁵ –, amit hajlamosak voltunk valamiféle lázadásként értelmezni, a Hervay Gizella által is sugallt Szilágyi-képbe írni: „Pusztá létével tiltakozás mindenfajta emberellenes, népellenes hatalmi manipuláció ellen.”⁴⁶ Mindezt ma már még kevésbé tudhatjuk be a lázadás neoavantgárd gesztusának, „hiszen kegyetlenül kétértelmű ez a hallgatás: nem tudni, hogy a hallgatás mikor a rezisztencia egyik formája és mikor kényszerű, akár kegyetlen szerep.”⁴⁷

Ha a *Búcsú a trópusoktól* kötet darabjait és a köré rajzolható kapcsolatokot tekintem, akkor könnyen értékelhetjük avantgárdnak, történeti megjelenését tekintve neoavantgárdnak Szilágyi hangját.

Ám az avantgárd meghatározásának – mondhatnám ars poeticájának – csupán formai, morfológiai jegyekkel nem jutunk a közelébe. Az avantgárd lényegileg hordoz valami szubverzív elemet, provokál és megkérdőjelez. Kappanyos András három csoportba sorolja az avantgárd normasértés célját: „1. a művészi tevékenységet teljesen függetleníteni a valóságtól, 2. a művészet lehetőségeit közvetlenül a társadalmi valóság megváltoztatására fordítani, 3. aláásni a művészet intézményrendszerét, hogy végül a művészet és valóság közötti különbség is megszűnjék.”⁴⁸ „[A]z avantgárd az, ami másoknak nem tetszik bennünk. A magatartásforma”⁴⁹ – összegzi frappánsan a fentieket Papp Tibor a *Magyar Műhely* történetét felidézve.

A Balázs Imre József által javasolt kettős periodizálás korábbi, poétikai neoavantgárdra és az 1968 utáni radikálisabb neoavantgárdra⁵⁰ történeti-

⁴⁵ TOLNAI Ottó, *i. m.*

⁴⁶ HERVAY Gizella, *Szilágyi Domokos kényszerleszállásai = Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. PÉCSI Györgyi. Budapest, Nap Kiadó, 2005. 93–100, 97.

⁴⁷ T. SZABÓ Levente, *A hallgatás alakzatai: öt kérdés = Magány és árnyék: Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*, 49–59, 50.

⁴⁸ KAPPANYOS András, *Tánc az élen*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008. 30.

⁴⁹ PAPP Tibor, *A Magyar Műhely és az avantgárd*. Magyar Műhely, 151(2009). 2–7, 2.

⁵⁰ „Felmerülhet tehát egy poétikai, a nyilvánosság korlátait fokozatosan és részlegesen áttörő neoavantgárd létezésének hipotézise a hatvanas évek romániai és jugoszláv közegében (és ezzel nagyjából egy időben az 1962-es alapítású párizsi *Magyar Műhely* körül) és egy másik, hosszabb ideig az undergroundban létező, 1968 utáni, politikailag és életformákat tekintve radikálisabb neoavantgárd működése (és ennek a változatnak lennének paradigmaticus képviselői Erdély Miklós vagy Hajas Tibor).” – BALÁZS Imre József, *i. m.*

leg igazolható, de az előbbi esetében a poétikai formajegyek révén öröklődött – és itt utalunk megint Méliusz szerepére – „tulajdonított” lázadás kérdéses, hogy neoavantgárdnak tekinthető-e. Szilágyi Méliuszhoz intézett sorai kellően illusztratívak: „Ha – állításod szerint – Aladár meg én forradalmat csináltunk, mit szóljon az ember olyan helyzethez, melyben ennyi is forradalom, te jó szagú isten. Nem is igaz az egész. Forradalmat csinálni a Romanovok ellen, az igen, de Hajdú Győző ellen? H. Gy. még az ellenségeit is kompromittálja, egye meg a fene.”⁵¹ A kolozsvári Echinox kör – akik majd a 70-es évek elején tudatosan keresik a *Magyar Műhellyel* a kapcsolatot – már intencionált kísérletezései nyitják az új korszakot Erdélyben. Ahogy Balázs is utal rá, az avantgárd „menet közben nyerte el valódi jelentését és mélységét”.⁵²

Szisz kevés számú (csipkelődő) kijelentését az avantgárdról az Arany János esszéjében olvashatjuk: „[A]z izmusok virágzásának – vagy inkább burjánzásának – idején a nyugati kartársak literszám izzadtak, hogy legyen minden napnak az ő ficama”, majd kicsit később: „az avantgardisták jó része amiatt hajhászott formai újdonságokat, mert nem volt mit mondania”.⁵³ Felidéződik bennem Erdély Miklós Kondor Béláról emlékező vallomása, ahol a képzőművész barát hozzáállását így jellemzi: „Érdekes, hogy borzasztó avantgárdellenes volt. Mindent hülyeségnek tartott” vagy „az avantgárdnak rengeteg olyan utópisztikus programja van, ami a művészetben nincs meg. Ez is, mindjárt az étellel kapcsolatban, maga az életformálás, a direkt életformálási ambíció. Ez a Kondor számára teljesen légből kapott, dinka ügy volt.”⁵⁴ Továbbiakban így beszél Kondorról:

„Rájöttem, éreztem, hogy bár amit csinál, az egyáltalán nem avantgárd tartalmú, de a jelenség, a gesztus, amit a pillanatnyi művészetpolitikával szemben tesz, az a legravaszabb, mert egy irányt egyszerűen meghosszabbított visszafelé. [...] A Kondor meg a mesterembernek a biztonságát követelte meg a művésztől. Ő folyton azt hangsúlyozta, hogy ez mesterség, amit ugyanúgy meg kell tanulni, mint bármi mást, és a mesterségbeli tudáson keresztül kell a dolgokat kifejezni” – s ezzel ellentétben tesz kijelentéseket az avantgárdról: „Az avantgárd működésben mindig van egy immanens faktor, ami a művészet demokratizálódására vonatkozik. Tehát hogy a mesterségbeli tudás ne legyen követelmény, hogy csak az em-

⁵¹ Bukarest, 1969. nov. 6.; *Visszavont*, 115.

⁵² BALÁZS Imre József, *i. m.*

⁵³ SZILÁGYI Domokos, *Kortársunk Arany János = Élnem adjatok*. Bukarest, Kriterion, 1990. 308–399, 358.

⁵⁴ Ez és a további idézetek Erdélytől: ERDÉLY Miklós, *Kondor Béla, a korszak és az avantgárd*, <http://www.artpool.hu/Erdely/Kondor.html>, letöltés: 2014. 04. 20.

ber, abszolút pusztán, nyilatkozzon meg benne. [...] És van egy ilyen utópisztikus ígéret az egész társadalmi fejlődésben, hogy a művészi tevékenység az nem valami elkülönített terület, tehát a művészeknek nincs külön rezervátumuk, ahol működjenek.”

Ez a művészi szerep, szereplehetőségek értelmezése felől adódó párhuzam rámutat arra, hogy léteznek az avantgárdnak csupán bizonyos – bár látványos – rétegeit aktiváló szövegek, melyek éppen ahhoz való viszonyukban lépnek működésbe. Elgondolkodtató, hogy Szilágyi hosszúversei (nagykompozíciói) egy-egy alkotó „zűrzavaros modorában”⁵⁵ tündökölve formálódnak. A *Menekültek* Hervay Gizella csupaszított, hétköznapi retorikáját kölcsönzi, a *Magasan* Méliusz József avantgárd örökségének hosszúverseivel versenyez, a *Himnusz a holnaphoz* brechti drámák programosságát idézik, a *Hegyek, fák, füvek* Juhász Ferenc „biológiai skáláját” zengi, a *Bartók Amerikában* a Bartók-versek sorát (műfaját) szaporítja, a *Búcsú a trópusoktól* versei a neoavantgárd formai jegyeit kölcsönzi, a *Tengerparti lakodalom* Nagy László *Menyasszonyára* reflektál.

Pécsi Györgyi így összegzi: „Az avantgárd vers hagyományos formai, technikai eszközeit tehát nem a hagyományok tagadására (miként a klasszikus avantgárd tette), hanem »a nyelvi örökség alkotó megőrzésére«, a hagyományok revitalizációjára használja”⁵⁶ vagy Pomogáts Béla: „A jövőt birtokolni vágyó szenvedély azonban csupán ellentmondásos érzés lehetett. A tragikus élmények újra meg újra beárnyékkolták az ódákat és himnuszokat. Szilágyi Domokos költészetében mindinkább korunk alapvető élménye s ennek nyomán korszerűbb poétikája hatott: a küzdelmes szintézis igénye, amely egymásnak feszülő erőkből próbál rendet teremteni.”⁵⁷ Szilágyi Domokos ironikus, távolságtartó, a „mesterségbeli tudás” felől nézve pragmatikus (már idézett) kijelentése megakasztja a stíluskorszakok, paradigmák felől közelítő olvasót: „mert hát csak két kategória létezik: jó vers és rossz vers”.⁵⁸

Az *Új Symposion*ban Szisz nem publikált további verseket, a *Híd*ban feltehetően az 1971-es hivatalos jugoszláviai utazással összefüggésben

⁵⁵ Székely János korai kritikája Szilágyi Domokosról, melyről Hervay Gizellának szóló levelében számol be: „ismét rád ragadt valakinek a zűrzavaros modora”. (Kvár, 1959. szept. 30.; PIM V. 4707/109/9.)

⁵⁶ Pécsi Györgyi, *Kísérlet a világ rendszerbe foglalására: Emeletek vagy a láz enciklopédiája*. Forrás, 2006/12. 77–87, 84.

⁵⁷ POMOGÁTS Béla, *Folklorizáció és avantgárd Szilágyi Domokos és nemzedéke költészetében*. Látó, 2002/1., <http://lato.adatbank.transindex.ro/?cid=423>; letöltés: 2014. 05. 20.

megjelenő *Tücsök meg a hangyán*⁵⁹ kívül más nem olvasható. Még felfejtésre vár, miért szakadt meg az irodalmi kapcsolat, de árulkodó, s provokatív kiindulópontként álljon itt Fekete Elvira konklúziója egy 1969-es kritikában: „Avantgardizmusa csak tettetett tartalmi újítás, csak tettetett szembeállítás a klasszikus verselés kifejezőivel. Költészetének formabontó időszakát csak a 69-ben megjelent *Búcsú a trópusoktól* című kötete jelenti.”⁶⁰

⁵⁹ *Tücsök meg a hangya* megjelenése mindenképp érdekes, hiszen ennek a versnek, melyet Szilágyi Domokos 1960-ban írt – a PIM-ben őrzött Hervay-levelek tanúsága szerint –, de csak az 1972-es *Sajtóértekezlet* kötetben jelent meg, külön története van.

⁶⁰ FEKETE Elvira, *Szilágyi Domokos versei*. Új Symposium, 56(1969). 24–25, 25.